

ІСТОРИЧНА ОСНОВА ЗАПОЧАТКУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПОДІЛУ ВЛАДИ

THE HISTORICAL BASIS FOR THE CONCEPT OF SEPARATION OF POWERS

Бурдай Ю.Ю., аспірант кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Доктрина поділу влади є невід'ємною частиною функціонування сучасного демократичного суспільства. Станом на сьогоднішній день, чинне законодавство будь-якої країни, що прагне до захисту інтересів людини і громадянина та забезпеченню народу від свавільного перевищення меж повноважень державним апаратом, містить в собі чіткий та виважений механізм системи стримувань і противаг разом із імперативним розмежування повноважень між різними гілками влади. Теорія поділу влади має на меті обмежити державну владу, розділивши її всередині самої держави, і таким чином забезпечити основні права і свободи людини. Для того, щоб обмежити державну владу, теорія виокремлює три гілки: законодавчу, виконавчу та судову, і стверджує, що кожна з них повинна бути надана трьом окремим органам. В науці кожної доктрини надзвичайно актуальним є усвідомлення витоків формування ідей, на яких будуються, зокрема, але не виключно й державотворчі процеси. Саме тому, урахувуючи давність формування аналізованої теорії є необхідність детального вивчення даних про основоположні думки, які закладались вченими, науковцями, філософами в формування явища розподілу влади, розмежування даного поняття із розподілом праці та окреслення найактуальніших аспектів історичного становлення теорії.

В статті проаналізовані праці Платона, Арістотеля та Полібія, які поклали початок наукового вивчення доктрини поділу влади. Необхідність даної доктрини була зумовлена соціально-економічним розвитком малонаселених та багатонаселених держав й людства в цілому, коли постало питання появи влади, відмінної від одноосібної. Вчені, не зважаючи, на усталені традиції висували важливі гасла про нагальність існування різних гілок влади, які, попри все, становили би єдність і неподільність держави. Таким чином, здійснення влади, без належного розмежування функцій та повноважень органів державного апарату, впровадження та існування системи, яка б створювала обмеження в свавільному посяганні на права та інтереси громадян є неможливим, що і було закладено ще в Античності.

Актуальність статті безсумнівна, оскільки поділ влади залишається наріжним каменем демократичних суспільств і державного управління. Особливої уваги заслуговує детальне розмежування понять поділу влади та поділу праці, що сприяє точнішому розумінню сутності державного управління.

Ключові слова: розподіл праці, державний апарат, поділ влади, система стримувань і противаг, державний устрій.

The doctrine of separation of powers is an integral part of the functioning of a modern democratic society. As of today, the current legislation of any country that seeks to protect the interests of human beings and citizens and to protect the people from arbitrary abuse of power by the state apparatus contains a clear and balanced mechanism of checks and balances, along with a mandatory separation of powers between different branches of government. The theory of separation of powers aims to limit state power by dividing it within the state itself and thus ensure fundamental human rights and freedoms. In order to limit state power, the theory distinguishes three branches: legislative, executive and judicial, and argues that each should be vested in three separate bodies. In the science of each doctrine, it is extremely important to understand the origins of the formation of ideas on which state-building processes are based but not exclusively. That is why, given the antiquity of the formation of the analysed theory, there is a need for a detailed study of the data on the fundamental thoughts that scientists, scholars and philosophers laid down in the formation of the phenomenon of the separation of powers, distinguishing this concept from the division of labour and outlining the most relevant aspects of the historical formation of the theory.

The article analyses the works of Plato, Aristotle and Polybius which paved the way for the scientific study of the doctrine of separation of powers. The need for this doctrine was caused by the socio-economic development of sparsely populated and populous states and humanity as a whole, when the issue of emergence of power other than sole power arose. Scholars, despite established traditions, put forward important slogans about the urgency of the existence of different branches of government, which, despite everything, would constitute the unity and indivisibility of the state. Thus, the exercise of power without proper delimitation of functions and powers of the state apparatus, implementation and existence of a system that would create restrictions on arbitrary encroachment and the rights and interests of citizens is impossible, which was laid down in ancient times.

The relevance of the article is undoubted, since the separation of powers remains the cornerstone of democratic societies and public administration. Particularly noteworthy is the detailed distinction between the concepts of separation of powers and division of labour, which contributes to a more accurate understanding of the essence of public administration.

Key words: division of labour, state apparatus, separation of powers, system of checks and balances, state system.

Поняття поділу влади у всьому світі на сьогоднішньому етапі державотворення має безліч визначень, розумінь та тлумачень, однак основа його полягає в тому, що конкретні функції, обов'язки та відповідальність розподіляється між окремими інституціями з визначеними засобами компетенції та юрисдикції. Наразі традиційні конституційні системи беруть за основу значення трьох основних гілок влади: законодавчу, виконавчу (адміністративну) та судову. В свою чергу, законодавча влада відає питаннями створення, зміною та скасуванням норм права, на виконавчу владу покладені обов'язки виконувати за забезпечувати виконання таких норм, судова ж влада наділена повноваженнями із вирішення спорів, які виникають із порушення законодавчих положень.

Становлення та розвиток цієї «ідеальної» формули взяло свій початок ще за часів Античності, філософи створювали та обґрунтовували різні правила запровадження поділу влади протягом століть, що було спричинено не тільки об'єктивними чинниками, наприклад, необхідністю в підтриманні правопорядку, а й різними моделями та формами правління в кожній конкретній державі.

Варто зазначити, що усвідомленому трактуванню доктрини поділу влади, як ідеї, яка тримається на чотирьох основних принципах: *trias politica*, безпосередності, розподілу функцій та стримувань і противаг передувало ґрунтовне теоретичне та практичне осмислення того, як має функціонувати державний апарат, яким чином має розподілятися праця у малонаселених, багатонаселених країнах із протилежними державними устроями. Такі наукові доробки лягли в основу як подальшої роботи, так й сформованого інституту [1, с. 13].

Із часів формування людського суспільства діяльність із здійснення влади поділяється за певними напрямками, які реалізуються відокремленими від нього людьми. Так виникає розподіл праці під час реалізації владних повноважень, що є універсальною характеристикою соціального життя людства та має довгу еволюцію. Диференціація спеціалізованих функцій зумовила збільшення кількості виконуваних ролей та обсягу операцій, а це, в свою чергу, призвело до необхідності поділу влади під час її здійснення з упровадженням системи стримувань і противаг. Однак «розподіл праці» і «розподіл влади» – поняття не

тотожні, хоча взаємопов'язані й за деякими ознаками дуже схожі [2, с. 7].

Розмежування та співвідношення вищевказаних понять – одне із ключових питань, в аспекті якого необхідно окреслити, що вживання їх мало місце на різних етапах становлення аналізованої теорії, й, відповідно, розподіл влади є похідним від розподілу праці. Загалом, еволюція даних термінів прослідковується крізь призму історичних змін становлення інституту держави, й вивчаючи праці античних філософів, таких як Платон, Арістотель, Полібій тощо, можна прийти до висновку, що потреба в розподілі влади постала тоді, коли питання розподілу праці населення вже було вирішено.

Античний період сьогодня варто оцінювати як епоху закладення підґрунтя та базису для подальшого стрімкого розвитку теорії поділу влади та системи стримувань і противаг. Саме професійний розвиток праці задля управління результатом та контролю спільною діяльністю людей став першочерговою підставою для поділу населення на групи (класи, стани). Із виникненням механізму контрольованого результату виробництва та стрімкого зростання організованого та залученого до роботи суспільства, всередині нього почала все більше проявлятися залежність одного стану від іншого [3, с. 27].

Загалом, першочерговою причиною початку роздумів про розподіл влади стала боротьба між класами, яка досягла широких масштабів, і демократичні рухи були на піку тогочасного інтенсивного розвитку. Саме тоді відомий учень Сократа – Платон прийшов до первинного висновку про те, що держава подібна до людського організму, а люди в цій державі є клітинами, з яких складається цей організм. Учений, декларуючи концепцію вказував, що її необхідність є першим ступенем створення спільноти, оскільки одна людина має задовольняти свої інтереси та інтереси інших людей, зокрема, забезпечувати їжею, водою, житлом, одягом. Таким чином, розподіл праці є природною та соціальною необхідністю.

Теорія «ідеальної держави» Платона полягала в розподілі державних функцій між окремими органами, коли керуючись мотивами підвищення ефективності державного управління, він пропонує виокремлювати такі специфічні функції як управління, законодавство, суддівство та військова справа відповідно до природних здатностей тих, хто займатиметься цією діяльністю. Існування тиранії учений напругу пов'язував із тим, що кожен має право видавати закони, кожен має право судити та управляти і лише розподіл праці людей може призвести до порядку [4, с. 29].

Науковець усвідомлював природну людську нерівність, саме тому, в природу декларованої ним концепції «ідеальної держави» вже були закладені класові відмінності на вроджених здібностях людей, аби вони від самого початку реалізації принципу розподілу праці знаходились на своєму місці, могли вільно спеціалізуватись в тій сфері, хист до якої вони мають від народження. Як наслідок – суспільство буде розвиватись на основі трьох класів населення. Серед іншого, та категорія населення, яка становила третій клас, були правителями держав та народів проповідували та виконували закони, а також виховували інших громадян. Ці правителі за народженням, на думку Платона, мали бути філософами, або мати до філософії хист (володіти знаннями на рівні філософа), адже ця наука лягала в основу управлінської діяльності [5, с. 37].

Виходячи із базового визначення про три класи, Платон зазначав, що приналежність члена суспільства до того чи іншого класу є імперативним, й, навіть, стабільність в державі або питання миру не можуть стати підставами для переходу однієї людини із класу в клас, адже це призведе до дестабілізації усього суспільства. Вже в той час, в процесі формування первинних думок про поділ праці і влади, приймалися до уваги форми правління. Так, Платон

вирізняв п'ять типів правління: аристократія, яка на його думку очолювала цей перелік, тимократія, олігархія, демократія та тиранія.

Не зважаючи на це, за Платоном, будь-яку державу мають очолювати комітети, які складались із громадян третього класу населення, повноваження яких полягали в охороні закону, веденні майнового обліку громадян та притягненні громадян до юридичної відповідальності за вчинення правопорушень. Консультативна рада, яка складається із 360 осіб, мала піклуватись про справи муніципального характеру та дбати про громадський порядок. В свою чергу, сама рада поділялась на групи задля налагодження більш кваліфікованої праці відповідальних осіб. Вища рада ухвалювала закони, вивчала поведінку людей в суспільстві задля розроблення та упровадження «потрібних» населенню норм права.

Загалом, порівнюючи традиційне тлумачення доктрини поділу влади, або ураховуючи доробки поступовців, можна прийти до висновку, що Платон зробив перший крок у вивченні держави та її управлінських процесів, надав теоретичне обрамлення інституту розподілу праці, заклали основні принципи функціонування та розвитку цієї теорії. В подальшому доктрина зазначала чимало змін, але сама по собі ідея праці за фахом, наявність в структурі держави колегіальних органів, принципів формування класів населення та й, загалом, існування більше, ніж одного вождя (короля) та дорадчого органу при ньому – це результат розвитку наукової думки.

Більш детально, ніж Платон, удався до наукового тлумачення доктрини Арістотель, який у своїх працях почав активно використовувати терміни «влада», «управління», «закон», «уряд» і «правосуддя». Аналізуючи та порівнюючи між собою науковий доробок обох філософів, варто прийти до справедливого висновку про те, що саме Арістотель будував у своїй теорії державу на основі принципу поділу влади, в той час як основа «ідеальної держави» Платона базувалась на розподілі праці. Тобто, ріст суспільного попиту на належне урегулювання державно-владних функцій та повноважень, об'єктивний кількісний ріст населення та освітньо-філософський розвиток суспільства вимагали не просто виконання завдань (роботи) за класовим походженням, а чіткого унормування сфер діяльності органів державного апарату, імперативного контролю за належністю в дотриманні положень, викладених в нормах права, неможливості об'єднання в одному органі (посадовій особі) функцій видання та виконання норм права й притягнення винних до відповідальності.

Таким чином, наступний фундаментальний крок у розвитку вже доктрини поділу влади зробив античний філософ, учень Платона – Арістотель у своїй відомій праці Арістотель. Політика, у восьми книгах виклав власне бачення політичного устрою «ідеальної держави». Розподіл влади та формування державного апарату науковцем були закладені в четвертій книзі, де він чітко та безумовно описав кожен форму правління, органи, які мають існувати в державі, методи та способи обрання членів цих органів тощо.

Так, на думку давньогрецького вченого, в продовження думок його учителя, будь-яка форма державного устрою має містити чинники свого існування. Такими чинниками Арістотель називав органи влади, вказуючи, що перший чинник добробуту держави – законодавчий орган у державних справах, другий – державні інституції (тобто які інституції мають бути, які з них головні, який спосіб їх утворення), третій – судовий [6, с. 191].

Отже, необхідно констатувати, що вперше власне функціональне призначення органам державного апарату, закладене в назві такого органу – результат наукової діяльності Арістотеля, який, взявши за основу праці Платона, удався до більш детального вивчення природи існування органів влади. Так, за Арістотелем, законодавчий орган

вирішував питання війни і миру, відав міжнародними відносинами та укладення різного роду міжнародних правових актів, а також займався особливо тяжкими покараннями, як то: смертна кара, вигнання тощо. В той же час, даний орган міг лише ухвалювати рішення, жодних активних дій по виконанню цих приписів законодавчий орган не виконував. Саме в цей момент в науці з'являється поняття «уряду» та «урядовців», завданням яких було виконання приписів, що видаються органом прийняття рішень [6, с. 191].

На цьому етапі дослідження варто провести паралель між доробками двох, на нашу думку, основоположників доктрини поділу влади. Так, керуюча ідея Платона полягала в обмеженні влади «усіх», адже в один момент, із «усіх» вийде один, узурпує владу та побудує новий осередок тиранії. Отже, вже на той момент, при формуванні наукової думки було чітко усвідомлення неможливості наділення більшим обсягом дискреційних повноважень одноосібний орган влади – царя, вождя, короля. Дану думку також підтверджує і сучасна доктрина, зокрема, й Забарський В.В. [6, с. 29] та Калашников В.М. [7, с. 67]. Важливим уточненням в цьому питанні є те, що так звані законодавчі функції та повноваження мав не увесь народ, а конкретно виділений клас населення за освітнім та віковим цензом.

Натомість, думки Арістотеля зводились до того, що країна є демократичною (хоча останній більше визнавав політію і надавав їй особливе значення в системі форм правління держав), коли увесь народ має законодавчу владу в усіх справах і саме це призведе до рівності, до якої він і прагнув. Таким чином, варто прийти до проміжного висновку, яким закріпити ключові відмінності між Платоном та Арістотелем – це розбіжність в меті, до якої прагнули обидва. Так, метою ідеї розподілу праці в «ідеальній державі» Платона була дисципліна крізь порядок в державних справах, нехтуючи основною ідеєю Арістотеля – рівністю, яку він закладав, як базовий ключ до успіху в справах, які стосувались розподілу влади в державі.

Як влучно зазначили науковці Процюк І.В. та Васильченко О.П. в своїй роботі: «Арістотель зазначав, що держава є складне ціле, єдність в множині, яка складається з специфічно різних неподібних частин» [8, с. 24]. В продовження думки науковців, така єдність мала місце бути ідеальною, якщо б кожна держава перед формуванням органів влади визначилась із ключовими питаннями, серед яких було:

- кількість державних інституцій;
- характер повноважень кожної інституції;
- термін дії інституції (посадової особи);
- порядок набуття обов'язків (вибори, жеребкування, призначення);
- порядок переобрання таких осіб, тобто наявність чи відсутність заборони заступу однієї і тієї ж особи на одну і ту ж посаду.

Таким чином, варто констатувати, що Арістотель у своїй науці піднімав питання загального державотворення, й крізь призму цих вчень, створив власну «ідеальну» систему, «ідеальну» державу. Так, учений зазначав, що в державі мають існувати справи, якими може відати лише одна (верховна) інституція, яку він називав урядом. Однак, навіть, у визначенні назв таких органів Арістотель удавався до крайньої обережності, зазначаючи орган «рада» притаманний виключно демократичному устрою, а колегія – недемократичний. Загалом, філософ розглядав аж дванадцять способів формування органів влади [6, с. 200].

З цього питання влучною є думка Маслова Ю.К., який вказує, що з точки зору теорії розподілу влади, вагомими є ті поєднання давньогрецьких мислителів, де мова йде про поєднання відповідних принципів різних форм правління. Причому принципи різних форм правління

об'єднуються в рамках однієї форми в якості різних засад владарювання, правильна комбінація і належне співвідношення яких забезпечують політичну стабільність, справедливий ступінь і розумну форму участі різних соціальних верст у відправленні загальнодержавних функцій [9, с. 200].

Фактично, Арістотель вивів так званий структурний поділ влади, коли законодавча, виконавча і судова влада вручаються відповідним органам (структурам) [10, с. 148]. Неможливо не погодитись із даною думкою, адже саме на основі думок Арістотеля згодом будували свої теорії такі важливі для доктрини поділу влади вчені Середньовіччя, як Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є та інші, теорії яких ґрунтувались на вченнях, які попри те, що писались на основі устроїв давньогрецьких полісів, але були вивірені та узгоджені між собою. Неможливо оминати увагою й принципи побудови судової влади, адже окрім імперативного визначення, що представники законодавчої влади полішені можливості ухвалювати рішення про особливі покарання – вченим викладено, що судді мали обиратись в окремі суди, завданням яких було вирішення окремих категорій справ, тобто вже на той час мало місце предметна юрисдикція у формуванні теорії побудови судової влади в складі системи стримувати і протидіяти.

Вивчаючи згадану систему стримувань і протидій як складову частину доктрини поділу влади, справедливо зазначити, що Арістотель приділяв їй небагато уваги, адже усі його наукові доробки стосувались першочергово створення такої системи, де людина, як частина населення, не буде поневолена, навіть державою. Саме цим керувався античний вчений, описуючи свою теорію поділу влади на основі розподілу праці за Платоном. В свою чергу, філософом, який аргументував необхідність стримувань і протидій в системі поділу влади був Полібій. Останній стверджував, що динамічна рівновага між високопосадовцями є запорукою підтримки рівноваги та балансу в державі.

До того ж, у Полібія отримала розвиток ідея про переваги змішаних форм правління, в яких перетинались позитивні елементи царського, аристократичного і демократичного початків в політичному устрої суспільства, які, будучи складовими частинами одного цілого, існують особлено, взаємно доповнюючи і врівноважуючи один одного. В ключі своєї ідеальної держави – Римської держави, він аналізував повноваження «трьох влад» – влади консулів, сенату і народу, в яких виражались відповідно царський, аристократичний та демократичний початки [8, с. 24].

Близько до поглядів Платона на уряди, він розглядав уряди в циклі від поганого до хорошого, а потім знову до гіршого. Як форму безгосподарності, тиранію, засновану на необмеженій владі однієї особи, монархію, засновану на розумі і логіці, аристократію, що полягає в управлінні меншістю, яка дбає про щастя і добробут народу, і олігархію, правління жадібних до грошей вельмож, і, нарешті, науковець класифікував демократію, яка є правлінням народу, заснованим на рівності і свободах, як форми правління. Тодішня римська політична система була спроектована таким чином, щоб відображати саме цю ідею. Настільки, що в той час як консули мали виконавчу владу, народ мав контрольну владу, а сенат мав повноваження вирішувати фінансові питання, здійснювати нагляд, відправляти і приймати посланців. Тому, коли ми дивимось на повноваження консулів, стає зрозуміло, що в монархії домінує аристократія з точки зору повноважень сенату, а з точки зору влади народу – змішана структура з рисами демократичного управління.

Загалом, вивчаючи доктрину Полібія, логічним видається той факт, що надихаючись розвитком суспільства, із урахуванням факту навченості такого суспільства до розподілу праці і влади (або уяви про навченість), науковець уловив до вивчення правовідносин, які виникають між органами влади, виходячи із якої з'явилась його непо-

хитна прихильність до змішаних форм правління, адже він розумів, що чиста демократія в умовах тогочасного розвитку суспільства була неможливою, тиранія – небажана, а аристократія – вимоглива. Насправді, так чи інакше, така думка вкоренилась в системі, навіть, сучасного державотворення, й до сьогодні провідні держави світу мають змішану форму правління, як того заповідав ще Полібій.

Однак, не зважаючи на вищевикладене, доктрина поділу влади, хоч і була введена в науковий обіг, не зазнала широкого практичного розповсюдження, адже, зрозуміло, що рабовласницька форма життя тогочасних народів була настільки укорінена в соціально-економічний устрій, наскільки це було можливо. Саме тому доктрина поділу влади та система стримувань і противаг в тому розумінні, як їх викладали Платон, Арістотель та Полібій, стали міцним підґрунтям для науковців Середньовіччя в аспекті її розвитку та подальшої реалізації в моделях, формах правління, основних законів майбутніх держав тощо.

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що період Античності та його філософи Платон та Арістотель надали першочергові надзвичайно важливі наукові доробки в аспекті зародження доктрини поділу влади. Було встановлено, що теорія розподілу влади, яка укорінилась у «Політиці» передувала наука про розподіл праці, у сенс якої була закладена класова приналежність кожної людини в складі великого суспільства. Платоном було запропоновано виокремлювати такі специфічні функції як управління, законодавство, суддівство та військова справа відповідно до природних здатностей тих, хто займатиметься цією діяльністю.

В свою чергу, щодо організаційного розмежування органів державного апарату в «ідеальній державі» приділив значної уваги античний філософ Арістотель, який наводив аж дванадцять форм та усталених правил (алгорит-

мів) щодо того, як мають формуватися органи державної влади. Також, на відміну від Платона, Арістотель визнавав три гілки влади: законодавчу, виконавчу (адміністративну) та судову, кожна з яких відповідали за вирішення чітко окресленого кола питань. Унаслідок дослідження також було виявлено певну розбіжність в меті, до якої прагнули обидва. Так, метою ідеї розподілу праці в «ідеальній державі» Платона була дисципліна крізь порядок в державних справах, нехтуючи основною ідеєю Арістотеля – рівністю, яку він закладав, як базовий ключ до успіху в справах, які стосувались розподілу влади в державі.

Завершив епоху становлення першочергового етапу зародження доктрини поділу влади давньогрецький вчений Полібій, який, прийнявши до уваги наукові доробки попередників, надавав особливу увагу окресленню системи стримувань і противаг, при цьому зазначаючи, що ідеальною для кожної держави є змішана форма правління, аргументуючи цю думку тим, що в той час як консули мали виконавчу владу, народ мав контрольну владу, а сенат мав повноваження вирішувати фінансові питання, здійснювати нагляд, відправляти і приймати посланців.

Справедливо зазначити, що усі окреслені позиції вчених є фундаментальними для науки, однак практичного втілення в тогочасних державах вони так і не зазнали через недостатній розвиток суспільного, соціального та економічного життя. Розподіл праці, думки про вибори або жеребкування, стримування одного органу іншим, протиставлення та утримання органів державного апарату один одного від порушення основних прав людей так і залишились в науці, однак, не зважаючи на це, усі, описані в роботі, нариси лягли в основу подальшого розвитку, як науки в цілому, так і держав, які втілювали, або намагались втілити, ці положення в життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Vile M.J.C. Constitutionalism and the separation of powers, 2nd ed. Indianapolis, 1998. 455 p.
2. Процюк І.В. Формування концепції поділу державної влади. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. № 75. С. 7–16.
3. Бурдай Ю.Ю. Окремі аспекти вчення Платона про поділ влади. *XVII Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (14 листоп. 2024 р.), м. Харків*. Харків, 2024. С. 26–28.
4. Забарський В.В. Принцип поділу влади в українському державотворенні. *Юридичний вісник*. 2014. № 2(31). С. 29–34.
5. Korbayram A. The theory of the separation of powers, the development process and its application today abstract. *Journal of Vision*. 2022. № 7(1). С. 35–49.
6. Арістотель. Політика. Поетика / пер. з давньогр. О. Кислюка, Б. Тена. Харків: Фоліо, 2023. 509 с.
7. Калашников В.М. Історичний розвиток концепції розподілу влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2011. № 1. С. 66–75.
8. Васильченко О.П. Процюк І.В. Окремі аспекти формування вчення про поділ державної влади. *Актуальні проблеми держави і права*. № 104. С. 23–29.
9. Маслов Ю.К. Концепція розподілу влади та її удосконалення як необхідна умова підвищення ефективності організації системи влади. *European political and law discourse*. 2015. № 2(4). С. 199–204.
10. Сухонос В.В. Поділ влади: теорія і принципи: аналіз структурного та функціонального аспектів. *Вісник прокуратури*. № 12(150). 2013. С. 146–155.